

TOY MƏRASİMİNİN POETİK MƏTNLƏRİNƏ DAİR (Gəlin oxşamaları əsasında)

Afaq Ramazanova
Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutu

XÜLASƏ

Toy mərasimi bir qisim poetik mətnlərlə müşayət olunur. Çoxspektrli məzmunu malik bu mətnlər içərisində gəlinin dilindən söylənən nəğmələr xüsusi maraq doğurur. Bu nəğmələrə türk xalqlarından başqırdlarda, qumuqlarda, uyğurlarda, habelə Finuqor və Slavyan xalqlarında rast gəlinir. Bu nəğmələrin yaranması bir tərəfdən qızın özündən yaşca böyük olan, yaxud heç zaman görmədiyi birinə ərə verilməsi ilə əlaqədardır, digər tərəfdən öyrəşdiyi mühit və adamlarla labüd ayrılığın doğurduğu kədərli hisslərlə ilgilidir.

Açar sözlər: toy mərasimi, oxşama, gəlin

ABOUT POETIC TEXTS IN WEDDING CEREMONIES

ABSTRACT

There are many original text patterns in wedding ceremony. Some of them are lamentations by bride and are met in folk literature and in the wedding ceremonies of Baikshir, Uigher, and Turkish and also in those of Finnish and Slavonic peoples. These examples reflect the feelings (separation, melancholy and the like) which are perceived by the bride on this most important day of her life.

Key words: wedding ceremony, lament, bride

İnsan həyatının mühüm və həlledici məqamlarından biri öz inam və sınımaları, ayin və ritualları, mantik və magik aktları ilə mürəkkəb bir kompleks təşkil edən toy mərasimidir. Bu kompleksin aparıcı elementlərindən biri mərasimi müşayət edən poetik mətnlərdir. Çoxspektrli məzmunu malik áó iətlər içərisində gəlinin dilindən söylənən nəğmələr xüsusi maraq doğurur. Belə ki, Azərbaycan toy mərasimində rast gəlinən bu örnəklər nədənsə «tipik olmayan», «istisna hesab edilərək, toy nəğmələrinin S.Fərhadova tərəfindən aparılan təsnifatında özünə yer tapmamışdır.¹ Halbuki uyğur toy mərasiminin tədqiqatçısı T.Əlibəkiyeva uyğurlarda gələn oxşamalarını qeydə almasa belə, qəti hökm verməkdən çəkinmiş, «gəlin oxşamalarını hələlik qeydə almaq mümkün olmamışdır,² - deməklə kifayətlənmişdir. S.Fərhadovanın qeyd etdiyi kimi Azərbaycanın bə'zi bölgələrində özünə yer tapmış³ bu nəğmələrin qeydə alınaraq folklor antologiyalarında toplanması bu mətnlərin Azərbaycan toy mərasimi üçün «istisna» deyil, xarakterik hal olması fikrini irəli sürmək üçün lazımı qədər material verir. Digər tərəfdən, bu nəğmələrə genetik aspektdə türk xalqlarından olan başqırdlarda (başqırdlar bu nəğmələri sendü adlandırırlar),⁴ qumuqlarda⁵ və Anadolu türklərində

Bam başında otmu yudu

Üstündə yükmü yüdü

Bir kız sizə çoxmuyudu,⁶

habelə tipoloji istiqamətdə fin-uqor (karel, mordva, komi, eston və s)⁷ və slavyan (rus, belorus)⁸ xalqlarında rast gəlinməsi bu cür nəğmələrin Azərbaycan toy mərasimində və folklor yaddaşında da yaranma mümkünlüyünü söyləməyə əsas verir. Bütövlükdə sevinc, şadlıq üzərində qurulmuş toy mərasimində yalnız bir kədərləndirici məqam vardır ki, bu da gəlinin ata evindən, ana nəvazişindən uzaq düşməsilə ilgilidir:

Bu toy nə toydur belə,

Harayı düşüb elə.

Gəlin gedən qıza bax,

Ağlayır gülə-gülə-

bayatısının son misrasında yaradılmış oksümoron gəlin gedən qızın keçirdiyi təbii hissləri, həyəcanları tamamilə aşkarlayır. Yarına qovuşduğu üçün qız gülür. Amma öyrəşdiyi mühit və adamlarla labüd ayrılıq onu ağladır və bu ağlamaq gəlinin oxşama deməsilə nəticələndir:

Mən sənin qızın deyiləm

Torbada duzun deyiləm,

Mən sənin balan deyiləm

Gedirəm qalan deyiləm.

Gəlin bu nəğmələri söyləməklə ürəyini ovutmaq istəyir, ayrılıq məqamında ürəyində gizlədiyi sözləri anasına ünvanlayır:

Anam mənə sandıq alsın

Cehizləri verib saysın

Çatıbdım ayrılıq dəmi
Balasıyam yola salsın
Uçdum ana, yar-yar
Südünü halal eylə
Köçdüm, ana, yar-yar.

Amma heç də hər zaman gəlin gedən qız yuxarıdakı bayatıda deyildiyi kimi «gülə-gülə» ağlamır. Bu halda qız sevib-seçdiyi, könül verdiyi oğlanla gözlənilən vüsala sevinib gülürsə, Azərbaycan reallığında qızın nəinki sevmədiyi, hətta görmədiyi oğlanla, eləcə də özündən yaşca çox böyük adama ərə verilməsi də mümkündür. Təsadüfi deyildir ki, S.Rudenko başqırdlarda sendlü жанrının yaranma səbəbi kimi məhz varlanmaq naminə həyata keçirilən izdivacı göstərmişdir.⁹ Eləcə də qumuqlarda gəlin oxşamalarını qızın düşdüyü analoxi vəziyyəti yaradır:

Kart kadınlar, yaş kızlar
Kabak başım sılasın
Avulda bolqan yasında
Mene de aytıp yılasın

Kar yabar atıp-atıp
Kara yerni aqartıp
Mal süyeqen atam bar
Bay bolsun meni satıp

Atasının bəy (varlı) olması üçün ərə verilən qız toydan sonra da oxşamaları söyləməyə davam edir:

Ertursa belim dep
Oltırsa tizqezöm dep
Yılay kılsın benim anam
Qün qormeqen kızım dep.¹⁰

Bə'zi Azərbaycan gəlin oxşamalarının da bu səbəblə ilgili yarandığını ehtimal etmək mümkündür:

Samavarın bəndiyəm
Acı çayın qəndiyəm
Mənim burda kimim var
Şirin dilin bəndiyəm

Hərgah qız oğlana könül verib ərə getsəydi, heç zaman ər evində özünü kimsəsiz hesab edərək üçüncü misranı söyləməzdi.

Qeyd etdiyimiz kimi, gəlinin dilindən söylənən bu cür nəğmələr gəlin oxşamaları kimi tanınır. Bu nəğmələrin «oxşama» adı altında toplanmasına gəlincə isə, bu oxşama жанrının mərasimlərarası transformasiyaya mə'ruz qalması ilə əlaqədardır.

Yə'ni «mərasimlə möhkəm asılılığına və yas mərasimi ilə genetik əlaqəsinə baxmayaraq oxşamalar «müstəqil» (yə'ni mərasimdən xaric mövcud ola bilən) və «aqressiv» (bu örnəklər yas mərasimindən başqa-toy, rekrut mərasimlərinə, yaxud qarşılama və yolalalma ilə ilgili olan keçid mərasimlərinə adlaya bilirlər) жанra doğru inkişaf etmişlər»¹¹ Rus toy mərasimi ilə ilgili söylənilən bu fikir Azərbaycan oxşamaları üçün də məqbul sayıla bilər.

Belə ki, Azərbaycan yas mərasiminin mühüm atributu kimi çıxış edən oxşamalar aparıcı xüsusiyyətlərinə görə (Anikinin göstərdiyi söz- musiqi-dramatizm, habelə qəmli-kədərli ladına uyğun olaraq) toy mərasiminin oxşar nəğmələrinə də nominativ səviyyədə şamil edilmişdir) Burada onu da qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycan uşaq folklorunun nazlama, arzulama və s. kimi жанrları da bə'zən oxşama kimi təqdim edilir. Bu da bir tərəfdən жанrın yuxarıda göstərdiyi «müstəqilliyi» əldə etməsi ilə əlaqədardırsa, digər tərəfdən, sözün özünün daşdığı semantik çalarlardan irəli gəlmişdir. Belə ki, Mahmud Kaşğarının «Divani-lüğətit-türk»ündə oxşama sözünün mə'nası-«şakalaşmaq, bir qadının cocuğunu sevməsi kimidir,»¹² - formasında açılır).

Toy mərasimində oxşama жанrının kriterilərinə cavab verə biləcək örnəklər gəlin oxşamaları ilə məhdudlaşmayıb həm də gəlinin anasının dilindən söylənən nəğmələri də əhatə edir. Bu nəğmələrdə övladını yeni ailəyə yola salan ananın gələcəyi barəsində nigarənçılıqları, xeyir-duaları əks olunur:

Xəbər gəldi mən xoşbəxtə
Qızım, səni yola sallam
Atandan mən rəxtxab allam
Get səni saxlasın tanrım
Qızım, xoş getdin, xoş getdin

Əcəb ellərə tuş getdin.

Qız anasının dilindən söylənən nəğmələr universal səciyyə daşıyaraq başqa xalqların toy mərasimində də əks olunmuşdur. Məs: ayrılıq məqamında tacik anası belə oxuyur.

Qülmə mebaran, e	Gülümü aparmayın
Bülbülmə mebaran, e	Bülbülümü aparmayan
Yek düxtəri safedi	Bir saf qızımı
Xona nurma mebaran, e ¹³	Evimin nurunu aparmayın.

Uyğur qadını gəlini ata evindən çıxaran zaman «üslubu ilə yas oxşamalarına uyğun gələn, zəngin müqayisələrlə dolu olan» «Kandak kilay» (necə edim) mahnısını oxuyur.¹⁴

Dağıstan tərəkəmələrində isə qız tərəfdən bir qadın qız anasının dilindən belə söyləyir:

Qızımız eriklidi, ürüklüdü
Al xınası yaxılıtdı
Qızıl üzüyü taxılıtdı
Bermerik qızı, vermerik.¹⁵

Toy mərasiminin digər mətnlərini isə Anikinin təsnifatına uyğun olaraq ovsun nəğmələrə (priqovor) və sadəcə olaraq nəğmələrə (pesni) ayıra bilərik. Məzmununda yeni ailə qurmuş gənclərə müxtəlif arzular əks olunmuş

	Yeddi oğul istərəm
	Bircə dənə qız, gəlin

yaxud

Gəlin, gəldiyin evdə
Oğul olsun, qız olsun.

tipli nəğmələr birinci qrupa aid edilə bilirsə, toyun müəyyən mərhələləri (hamam, xınayaxdı, gəlinbəzəmə) ilə ilgili söylənən nəğmələr ikinci qrupa daxil edilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Фархадова С.Т. Обрядовая музыка Азербайджана. Баку, Эльм, 1991, стр.11.
2. Алибакиева Т.М. Уйгурские старинные свадебные песни. Известия АН Казахской ССР, отдел общественных наук, 1971, №6.
3. Фархадова С.Т. Göstərilən əsəri, səh.11
4. Руденко С.И. Башкиры. Историко-этнографический очерк. М., 1955, с.309.
5. Гаджиева С.Ш. Общественное и семейное положение женщины-кумычки. Советская этнография, 1953, №1
6. Гордлевский В.А. Из наблюдений над турецкой песнью. Избранные сочинения, т I I, М., 1962, стр.230.
7. Чистов К.В. Причитания у славянских и финно-угорских народов вкн: Обряд и обрядовый фольклор. М., 1982, стр. 105.
8. Yenə orada, с.105.
9. Руденко С.И. Göstərilən əsəri. Səh.309.
10. Гаджиева С.Ш. Göstərilən əsəri.
11. Чистов К.В. Göstərilən əsəri. Səh.105
12. М.Каşğari. Divani-lügətit-türk. I cild. Ankara, 1992, səh.282.
13. Кисляков Н.А. Семья и брак у таджиков. ТИЭ, нов. серия, т XLIV, 1959, стр.111.
14. Алибакиева Т.М. Göstərilən əsəri.
15. Гаджиева С.Ш. Дагестанские терекеменцы. М., 1990, стр. 173.